

Преглед температурних метафора у римској књижевности након комедије*

Айсџрактџ: Циљ овог рада је приказ и анализа фигуративне употребе температурних метафора у римској књижевности након комедије. Илустративни примери из различитих књижевних родова и врста треба да одговоре на питање како су те метафоре функционисале, колико су биле разноврсне, да ли се у значењима види утицај комедиографске традиције и одакле су произишле иновације у њиховој употреби и значењу.

Кључне речи: метафора, римска књижевност, температура, топло и хладно.

Свакодневни језик је толико проткан метафорама да се често и не примећују. Уопштено узев, метафора је било који вид замене једне речи другом или идентификовања једне ствари, концепта или особе другим појмом.¹ Ово је могуће зато што ми у метафорама заправо и размишљамо.² Свест о метафорама као неодвојивом делу мисли и свакодневног говора, не само књижевног језика, постојала је још у антици.³ Метафора је посебно доминантан механизам у језику јер се одликује неисцрпношћу.⁴ Наше искуство са материјалним стварима, па и нашим телима, пружа разноврсна полазишта за онтолошке метафоре, то јест могућност да на догађаје, дешавања, емоције и идеје гледамо као на нешто опипљиво.⁵

Како човек себе ставља у први план, у многим језицима најчешће су метафоре засноване на људском телу и деловима тела, као и чулима и осећањима. Уз то, једна нарочита врста метафора која се развила на основу чулне перцепције јесу температурне метафоре. Температура је била у основи бројних и

* Овај рад се надовезује на истраживање температурних метафора у римској комедији у ВУКОЈЕВИЋ 2020.

¹ АВРАМС 2011, 97.

² ЛАКОФФ, ЈОХНСОН 1980, 3.

³ *Harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam cottidiani sermonis huiusmodi denominationum* (*Rhet. Her.* 4.43). За детаљан преглед античког схватања метафоре, њене функције и начина употребе на примерима из корпуса, в. ZANKER 2017.

⁴ „Сам језик има интринсичну способност за метафору... Један метафорични исказ дозвољава неограничен број парафраза... Ако се нека метафора може бесконачно парафразирати, она је незаменљива“. KOEN 1986, 124–125, 250–251.

⁵ ЛАКОФФ, ЈОХНСОН 1980, 25.

разноврсних метафора у римској комедији, иначе фигурама склоној. Предмет овог рада су температурне метафоре у римској књижевности након комедије, са којом су сви потоњи римски аутори били врло добро упознати. Циљ рада је дати преглед употреба ових метафора и илустративним примерима дочарати како су функционисале, колико су биле разноврсне, да ли су наставиле стара значења и одакле су проистекле нове употребе.

Од медицинског контекста ка метафори

Интуитивно полазиште за грађење метафора је свакодневно искуство. Предуслов за њихово грађење је паралела која се може повући између оног што искуствено можемо јасно разграничити и апстрактног домена који покушавамо да разумемо и изразимо.⁶ Пут од изворног значења ка метафоричном могао је ићи истовремено у неколико различитих праваца. Има случајева и када су неке од постојећих метафора послужиле као основа за грађење нових. Такав случај је глагол *fovere*. Једно од његових пренесених значења, које природно следи из основног, јавља се у медицини, одакле највероватније и потиче. Ту означава вођење рачуна о телу: постављање облога на оболели део тела, рану, окрепљивање болесника.

Оваква употреба глагола по свој прилици потиче отуда што су разноврсне повреде, поремећаји и обољења често лечени топлим облозима, нпр.: *si genua intumuerint, calido aceto fovenda sunt* (Col. RR 6.12.4); *item podagricis cortice et foliis in vino decoctis foveri nervos utilissimum* (PlinSen. Nat. hist. 24.37.58). Глагол *fovere* се, међутим, користи и када се ради о хладној води за облоге или лечења хладним напицима: *balineo utendum est, multaque aqua prius calida, post egelida fovendum os caputque* (Cels. 4.5.4); *famuli, attollite, | refovete gelido latice. iam recipit diem | marcente visu. Suscita sensus tuos* (Sen. Agam. 787–9).

Метафора је, дакле, у медицинском контексту добила нову намену. Највероватније објашњење је то да је сам глагол будио асоцијације на лекарску негу као такву, а не на конкретну врсту лека: временом је почео је да значи уопштено „неговати”, „третирати”. У том смислу глагол користи, нпр. Сенека: *si ostenderem tibi pedem turgidum, lividam manum, aut contracti cruris aridos nervos, permetteres mihi uno loco iacere et fovere morbum meum* (Sen. Ep. 7.68.8). Намеће се претпоставка да се управо на основу медицинско-телесног контекста развила једна група метафора које хлађењем описују освежење те отуд шире гледано одмор, предах и пријатност. Такве метафоре налазимо и у прозном и у поетском регистру: *cum Romae a iudiciis forum refrixerit* (Cic. Att. 1.1); *aut, ubi lassata est, seductos nacta recessus | gurgitis, inclusa sua membra refrigerat unda*

⁶ LAKOFF, JOHNSON 1980, 59.

(Ov. Met. 13.902–3); Nero ... nulla nisi refrigerandi sui causa ... recessisset (Suet. De poet. 47).⁷

Код Цицерона се среће употреба температурних лексема које, преко умерене и пријатне температуре, означавају и изразито повољне околности: *ubi enim potest illa aetas aut calescere vel apricatione melius vel igni aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius?* (Где се човек у овим годинама може пријатније грејати, било на сунцу било уз ватру, или се, напротив, благотворније освежити у хладу и потоцима? Cic. Sen. 57). Поучно је приметити да су овде глаголи *calescere* и *refrigerare*⁸, мада пореклом из различитих сфера, изгубили своја првобитно супротна температурна својства и примакли се неком оптималном стању.

Прелаз са физичког на апстрактно

Ако посматрамо физичке појаве које су могле да доведу до семантичког развоја метафора, можемо се ослонити на свакодневно искуство и, поново, изворни медицински контекст. Међу првим значењима која иступају из сфере дословног ка метафоричном, глагол *fovere* означава бригу кокошака о јајима у гнезду док се не излегу. Цицерон објашњава како кокошке штите пилиће, покривају их крилима и тиме их греју, како им хладноћа не би нашкодила (Cic. Nat. deor. 2.129). Будући свакодневан, овај призор „покровитељства“ природно је условио даљи развој ка апстрактнијим видовима неговања, подршке и старања.

Што се медицинског полазишта тиче, пошто је глагол *fovere* служио да се опише било која врста лечења, он је означавао и екстерно наношење разних масти и сличних препарата у склопу медицинске неге (*oportet frigidis et umidis fomentis stomachum fovere*, Cels. 4.18.3). Употреба се отуд проширила и на, с једне стране, шминку и козметичка средства (PlinSen. Nat. hist. 28.50.183, Juv. 6.468), а с друге на емотивну „лековитост“ (*fovisti lacrimis vulnera nostra tuis*, Ov. Pont. 4.11.4). Даље се стиже и до слике начелног окрепљивања, као нпр. код Сенеке: *si faceremus, quod fecit Hannibal, ut interrupto cursu rerum omissoque bello fovendis corporibus operam daremus, nemo non intempestivam desidiam victori quoque, nedum vincenti, periculosam merito reprehenderet* (Sen. Ep. 21.7). Даље се може

⁷ Ова врста метафора можда потиче из грчког: *Il.* 10.575: ἀνέψυχθεν φίλον ἦτορ; Eur. *Hel.* 1094: “Ἦρα, δὴ οἰκτρὰ φῶτ’ ἀνάψυξον πόνων; LXX Ex. 8.15: ἰδὼν δὲ Φαραὼ ὅτι γέγονεν ἀνάψυξις; LXX Si. 30.7: περιψύχων ἰδὼν καταδεσμεύσει τραύματα αὐτοῦ.

⁸ У позном латинском глагол *refrigerare* често значи освежење, утеху или помоћ: *corpus ... alias mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset* (Tert. *De anim.* 51); *indigentibus refrigeramus* (Id. *Ad Scap.* 4); *domino gratias egi et refrigeravi absentia illius* (Pass., *Ss. Perp. et Fel.* 3); *multos ad nos admittebat ut et nos et illi invicem refrigeraremus* (Id. 9); *septimo die cessabis, ut requiescat bos et asinus tuus, et refrigeretur filius ancillae tuae, et advena* (Vulg. *Exod.* 23.12).

пратити како глагол добија значење „бринути се“, „гајити“, „неговати“, „поспешивати раст и напредак“, што потом отвара могућности и за нове метафоре. Тако се глагол у новом значењу упаривао и са апстрактним појмовима, најчешће осећањима наде или бола, али и са когнитивним и језичким својствима (в. ниже).

Осим медицинског контекста који је, како смо видели, био изузетно плодан за развојни пут метафора, могуће је да је *fovere* један део својих пренесених значења добио на основу међуљудског контакта. Нарочито у поезији, овај глагол је постао један од уобичајених начина да се представи слика загрљаја, држања на крилу и уопште присности.⁹ Слика је несумњиво подстакнута топлотом, коју директни контакт неизбежно производи. Полазећи од физичког осећаја топлоте приликом загрљаја глагол је постепено почео да ближе представља топлину и емоције између људи које загрљај имплицира. Даљим развојем метафоре послужио је да се представе различита осећања попут привржености, пријатељства, те љубави и страсти.

Као и у многим другим језицима, у латинском изрази првобитно уско стручне намене могу постати пословични. Тако је нпр., једна од првих примена ковачке слике „гвожђе се кује док је вруће“ забележена код Плаута (*dum calet hoc agitur*, Pl. *Poen.* 914).¹⁰ Ковачки занат се заправо у немалом броју израза до те мере усталио да се порекло метафоре осећало и без експлицитног помињања гвожђа.¹¹ Превасходни ефекат је дочаравање актуалности, центра пажње и дешавања: *illi rumores ... tenuis caluerunt* (Cael.ap. Cic. *Fam.* 8.1.2); *posteaquam satis calere res Rubrio visa est* (Cic. *Verr.* 1.66); *calebant in interiore aedium parte totius rei publicae nundinae* (Id. *Phil.* 5.11); *sed Veneris tum bella calent, scissosque capillos | femina perfractas conqueriturque fores* (Tib. 1.10.53–4).

На темељу те метафоре се развила нова, комплементарна, која сугерише нешто застарело, односно да је прошао прави тренутак;¹² очекивано, за њу се користио антоним глагола *calere*. Цицерон ће повремено експлицирати температурни контраст између времена кад је нешто било у центру пажње и кад се само о томе говорило и када се ситуација стишала. Ово је очигледно био уобичајени начин да се опишу судски спорови: *illud vero crimen de nummis ... caluit re recenti, nunc in causa refrixit* – што се те оптужбе у вези са новцем тиче, била је врућа тема као новина, а сада су се од ње охладиле (Cic. *Plan.* 55.3); *ita*

⁹ Verg. *Aen.* 4.686, Sen. *Tro.* 1071–2, и др.

¹⁰ Уп. енр. *strike while the iron is hot*, фр. *battre le fer tant qu'il est chaud*, итал. *battere il ferro finché è caldo*, нем. *man soll das Eisen schmieden, solange es heiß ist*, и сл.

¹¹ Отто 1856, 135: *Ferrum meum in igni est, i. q. mea nunc res agitur*, дефиниција несумњиво изведена на основу *Hercules enim, qui videret ferrum suum in igne esse, modo huc modo illuc cursabat et aiebat: 'noli mihi invidere, mea res agitur'* (Sen. *Apocol.* 9) и Erasm. *Adag.* 4.4c.

¹² Најранији пример је код Теренција: *refruxit res* (Ter. *Ad.* 233).

defessa ac refrigerata accusatione rem integram ad M. Metellum praetorem esse venturam – када се оптужница буде тако развукла и интересовање за њу охладило, до претора Марка Метела ће случај стићи готово неначет (Id. *Verr.* 1.1.31).

Душевна сфера

Проширивши значење на „неговати“, „гајити“, глагол *fovere* се даље развијао у смеру гајења емоција, претежно њиховог постепеног интензивирања – а емоције, разуме се, могу бити пожељне и непожељне. Ту спада један од Ливијевих омиљених израза, „гајити наду“, *spem fovere* (Liv. 22.53, 40.5; Val. Max. 6.9; Apul. *Apol.* 98; Tac. *Hist.* 3.62); упор. затим „радовати се“ *gaudia magna foves* ([Ov.] *EpicDrusi* 37), „придобити наклоност“ *gratiam C. Caesaris in dies fovebat* (Tac. *Ann.* 6.45), „побудити интересовање“ *studia iuvenum ... fovebat* (Id. 15.71); тако се може неговати и способност нпр. изражавања: *ad facultatem sermonis fovendam* (Fro. *Aur. Imp.* 3.9). Са друге стране, како се може гајити и неоснована нада, *spem fovere* има свој одраз у *perditam spem fovere*, „узалуд се надати“ (Liv. 22.53.4), откуд и „наивна нада покреће живот даље“, *credula spes fovet vitam* (Tib. 2.6.19–20).

Од примера непожељних појава које се поспешују глаголом *fovere* издвојимо „истрајавати у грешци“ *nec ultra fovisti errorem* (Juv. 8.164–5), „не прихватати губитак“ *quid damna foves* (Stat. *Sil.* 2.6.94), „бити преплављен тугом“ *fletus corde foves* (Id. 5.247–8), „подгревати мржњу и насиље“ *odia et iniurias foveri* (Tac. *Ann.* 11.6), „потпиривати бол“ *quasi fovebam dolores meos* (Cic. *Att.* 12.18). Са друге стране, стање које је пожељно само као умерено може се поспешивати прекомерно, што доводи до непожељног угађања, „повлађивања.“ Цицерон популистичку инструментализацију емоција описује овако: *tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deleniendis animis et adhibendis voluptatibus?* (Посежеш за државним кормилом повлађујући чулностима грађана, кротећи им умове, опијајући их сладострашћем? Cic. *Mur.* 74).

Сличне метафоричне функције „гајења емоција“ преузимају и други глаголи који као *fovere* изворно означавају топлоту. Најпродуктивније су биле метафоре са глаголом *ardere*. За разлику од осталих сродних глагола, он одсликава стање претеране топлоте, што у неким случајевима може значити интензитет емоција до степена штетности, дакле, „изгарати.“ С једне стране ради се о изузетно јаким осећањима попут посвећености и ревности, страствености, мотивисаности: *hac habita oratione exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus tuba signum dedit* (Caes. *Civ.* 3.90.3); *illi nati in litteris ardentisque his studiis ... non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservarint* (Cic. *De orat.* 3.131); *iurarem ... me et ardere studio veri reperiendi et ea sentire quae dicerem* (Id. *Lucull.* 63.8); *in omnibus verbis et amorem patrium atque hunc quidem ardentissimum ostenderit* (Quint. *Inst.* 4.2.96).

Као и *fovere*, и глагол *ardere* може да означава прекомерно присуство нечега што би иначе било пожељно: *in Baiano autem aedificans tanta ardebat cura, ut architecto permiserit vel ut suam pecuniam consumeret* (Var. R. 3.7.17); *nunc athletarum studiis, nunc arsit equorum | marmoris aut eboris fabros aut aeris amavit* (Нор. Еп. 2.1.95–6). Чешће, међутим, примењује се на негативна осећања веома великог интензитета. Највише има примера за „изгарање“ од гнева, мржње, жеље за осветом, похлепе, сладострашћа, као и жалост или бол: *omnium animi ad ulciscendum ardebant* (Caes. Gal. 6.34.7); *dolore ardere atque iracundia furere coepit* (Cic. Verr. 2.2.92); *is qui ardens avaritia feratur infestus in suos* (Id. S. Rosc. 88.5); *ardens in cupiditatibus* (Sal. Cat. 4.4); *quamquam persequi Iugurtham et mederi fraternae invidiae animo ardebat* (Sal. Iug. 39.6); *in civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium voluntariorum fuit* (Liv. 9.10.6).

Метафоре са глаголом *ardere* врло су заступљене и разгранате у описивању емоција попут беса, љубави и страсти, које су путем физичке манифестације у интуитивној вези са повишеном телесном температуром. Најчешће се *ardere* конструише са допуном у аблативу, али и са *in* + Acc, *ad* + герунд / герундив и инфинитивом. Осећања, душевни немири и апстрактни појмови стоје као субјекат уз овај глагол да би се посебно нагласио њихов интензитет: *duris dolor ossibus ardet* (Verg. Aen. 9.66); *quod ardens statuit ulcisci dolor* ([Sen.] Oct. 543); *cum maxime furor arderet Antonii* (Cic. Phil. 3.3); *quibus haec rabies auctoribus arsit* (Luc. BC 5.359). Када су у питању љубавна осећања и еротска страст, допуне су у акузативу и аблативу – без предлога или са предлогом *in*. У случају беса, далеко најраспрострањенији је израз *ira ardere*.

Примери су многобројни и равномерно дистрибуирани широм књижевног корпуса. Симплекс глагола у овим изразима неретко замењују његове сложенице, чак се и *iracundia* изједначава са *ira*. Неки од тих примера су: *iis ardet dolore et ira noster Pompeius* (Cic. Att. 2.19); *ira exardescit, libido concitatur* (Id. Tusc. Disp. 2.58.4); *Septimium ardentem iracundia videre potuistis* (Id. Flac. 88.3); *Romani ardentibus ira animis ... ad hostem perveniunt* (Liv. 38.25); *tum vero indomitas ardescit vulgus in iras* (Ov. Met. 5.41); *ardentes donec sopor occupet iras* (Vfl. 8.87); *quid referam quanta siccum iecur ardeat ira* (Juv. 1.45).

Слика гнева као топлоте обогаћивана је појавама које природно асоцирају на повишену температуру, попут ватре и пожара: *saepe etiam Iuno ... | coniugis in culpa flagrantem contudit iram* (Catul. 68b.138–9); *Rutulo muros et castra tuenti | ignescunt irae* (Verg. Aen. 9.65–6); *Perseus ... curabat, interim velut ab incendio flagrantis irae ... se defensurus* (Liv. 40.56); *suis ira ardet ignibus et in pacta non solvitur* (Sen. Suas. 5.1). Бес у метафорама често поприма и особине течности које кључају: *mortis fraternae fervidus ira* (Verg. Aen. 9.736); *quid si vini amor in dies fieret acrior? quid si trux ac praefervida ira?* (Liv. 9.18); *saepe suum fervens oculis*

dabat ira ruborem (Ov. Met. 8.466); *precorque et ipse, fervidam ut mentem regas* (Sen. Med. 558). Очекивано, наспрам метафоре „кључања беса“, за смиривање беса стоји и метафора смиривања и хлађења: *aut rogandi orandique sunt, ut ... differant in tempus aliud, dum defervescat ira* (Cic. Tusc. Disp. 4.78).¹³

Глагол *ardere* ипак у својим метафоричким употребама најчешће описује љубав и страст. Ова врста метафора заснована је на интуитивној вези физиолошких стања које укључују претерано узбуђење и њихове физичке манифестације кроз повећану телесну температуру. Честа је и асоцијација страсти и пожара,¹⁴ што се може видети и по распрострањености глагола *flagrare* у метафорама. Очекивано, најбројније примере ових метафора срећемо код песника, због саме тематике њихових дела: *tam magis ardescit dira cuppedine pectus* (Lucr. 4.1090), *sive quod impia mens caeco flagrabat amore* (Catul. 67.25); *nec sic caelestem flagrans amor Herculis Heben | sensit ab Oetaeis gaudia prima rogis* (Prop. 1.13.23–4); *ardet amore tui? sic et Menelaon amavit* (Ov. Her. 5.105); *amore tui bellas ardere puellas* (Mart. Ep. 2.87); *qui numquam visae flagrabat amore puellae* (Juv. 4.1.114).

Међутим, глагол *ardere* и у овој врсти метафора преовлађује. Веома често *ardere* описује неконтролисану страст и немогућност одупирања телесним нагонима. Глагол у овом случају примарно реферише на интензитет емоција, који пак даље имплицира ирационалност и одсуство самоконтроле; устаљен је израз *amore ardere: ardebat amore illius hospitae propter quam hospiti iura violarat* (Cic. Verr. 2.2.116); *amore ardens ... stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit* (Liv. 1.58). Израз је до те мере уходан да исто значење има и без икакве допуне, и то у нарочитој директно прелазној употреби: *Formosum pastor Corydon ardebat Alexin* (Verg. Ecl. 2.1.2); *ex aequo captis ardebant mentibus ambo* (Ov. Met. 4.62); *ardet in abducta Briseide magnus Achilles* (Id. Am. 1.9.33).¹⁵

Још једна специфична последица афективних притисака, ослабљена моћ расуђивања, такође је илустрована овим глаголом: *λαλαγεῦσα iam adest et animus ardet, neque stat quicquam, quo et qua* (птичица што цвркуће о одласку је стигла и ја сам ван себе, предомишљајући се непрестано камо и којим путем

¹³ Ова врста метафора присутна је у бројним светским језицима и функционише по сличном принципу. Наспрам метафоре „узаврети/киптети од беса“ за означавање друге крајности наилазимо на „охладити се“, тачније „сачувати хладнокрвност“: енгл. boiling with rage – keep cool/cool down, фр. bouillir de colère – garder son sang-froid, нгрч. βράζω από θυμό – διατηρώ την ψυχραιμία μου.

¹⁴ Описивање страсти помоћу *incendium* и *incendere* видимо у Catul. 64.19 и 253, Verg. Aen. 2.343, Id. 3.298, Sen. Ag. 19, Tac. Ann. 4.3.10.

¹⁵ За ове две конструкције са *ardere* упор. нарочито комичку употребу глагола *deperere*, „умирати од љубави за неким“, као директно прелазног, *aliquem deperire* (Pl. Am. 517, Bac. 470, Cas. 107, Cist. 131, Cur. 65, Epid. 219, Mil. 796, Poen. 103, Ps. 528, Ter. Hau. 525, итд., слично Catul. 35.12, 100.2), наспрам „дословнијих“ алтернативних конструкција, *deperire amore*.

да кренем Cic. Att. 10.2); *quibus instabilis animus ardens mutaliter avet habere et | non habere* (њихов нестални, расејани ум неодлучно жуди и да има и да нема Var. Men. 78). У овим примерима метафора је оснажена још и сликом непостојаног ума који у својој колебљивости и несигурности подрхтава попут пламена свеће. Даље се користио, непрелазно, и за ситуације које су се отргле контроли, стање узнемирености и немир на нивоу шире друштвене заједнице.¹⁶ Најчешћи узроци тога били су ратови и побуне који букте: *cum bello sociorum tota Italia arderet* (Cic. Verr. 2.5.8); *cum arderet acerrime coniuratio* (Id. Sul. 53.2); *pacatum agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit* (Liv. 43.4); *arsissetque bello provincia, ni Quadratus Syriae rector subvenisset* (Tac. Ann. 12.54).

У метафоричним описивањима осећања свог удела има и придев *tepidus*, „млак“. Највећим делом се ради о љубавним осећањима и страстима: *quamvis haud tepidos sub pectore senserat ignes | Iuppiter aequoreae Thetidis conubia fugit* (Ov. Met. 11.225–6). У овим метафорама придев се намењује за значење „смањивање“ и „губитак топлоте“¹⁷, услед чега се њиме најчешће описује слабљење било које врсте осећања или недостатак привржености. Овидију се очигледно допала идеја „подгревања смлаченог“ за оживљавање емотивне блискости и везе па за грађење те слике користи три различита глагола: *sic ubi vexarat tepidosque refoverat ignis, | rursus erat votis comis et apta meis* (Ov. Am. 2.19.15–6); *fac timeat de te, tepidamque recalface mentem | palleat indicio criminis illa tui* (Id. Ars am. 2. 445–6); *quid iuvat admonitu tepidam recalescere mentem?* (Id. Rem. Am. 629). Захваљујући двострукој вредности корена, придев *tepidus* се јавља као синоним придеву *frigidus* метафорички, да опише одсуство било каквих емоција и искрености: *nilne pudet capiti non posse pericula cano | pellere quin tepidum hoc optes audire 'decenter'?* (Pers. Sat. 1.83–4).

Хладноћа се у метафорама често користи за осећање страха. Ова метафора се вероватно развила на основу његове физичке манифестације јер га, попут хладноће, прате дрхтање, привремена укоченост и парализа.¹⁸ Идеја „хладног страха“, добро позната у грчком језику, одомаћила се и остала дуго у оптицају у латинском језику, углавном у поезији и драми:¹⁹ *mihī frigidus horror | membra quatit gelidusque coit formidine sanguis* (Verg. Aen. 3.29–30); *omnis frigidus exsan-*

¹⁶ Поремећаји у држави и друштву се овде поистовећују са телесним поремећајима јер је још у антици постојала метафора о држави као телу и организму. Детаљно о овој метафори код Ливија, НАУ 2016, код Тукидида, SERRAFIM 2019, код Есхила, и шире, VIDONIC 2021.

¹⁷ Изведенице од корена *ter-* који значи „млак“, тј. умерене температуре, увек се позиционирају у односу на задату референтну тачку (дакле, мање хладан, односно мање топао); отуд могу означавати малу количине ма чега, као нпр. укуса и мириса (PlinSen. Nat. hist. 12.97).

¹⁸ И Аристотел страху приписује способност да „охлади“ људе: καὶ ὁ φόβος καταψύχει (Arist. Probl. 954b13).

¹⁹ Најранији пример потврђен је код Ливија Андроника, можда као одраз хомерског грчког:

guis metu | venator horret (Sen. *Phaed.* 1053–4); *exclamat stricto Aesonides stans frigidus ense* (Vfl. 7.530); *frigida nautis corda tremunt* (Sil. *Pun.* 1.470); *Fortunae, novus Hannibalis, sat, nomina ferre | si discit miles nec frigidus aspicit hostem* (Ibid. 9.48–9). Присуство ове метафоре у књижевним формама које су писане по угледу на грчке оригинале и њихово упадљиво одсуство из углавном аутономне римске прозе указују на могући утицај грчког језика при њеном грађењу.

Промишљеност; иницијатива, креативност; заинтересованост

По први пут забележена код Плаута и по свој прилици његова иновација, синтагма *calidum consilium*, – „свежа идеја“ (досл. „врुћа“) ²⁰ нашла се у фигуративном језику и у класичној књижевности, и то у прози. Израз је служио да се њиме искаже исхитреност и непромишљеност са извесном импликацијом ризика који та непромишљеност носи са собом. ²¹ Илустративне примере налазимо код Цицерона и Ливија: *reperias multos quibus periculosa et calida consilia quietis et cogitatis splendidiora et maiora videantur* (Cic. *Off.* 1.24.82); *Brutus et Cassius utinam ... ne quod calidius ineant consilium!* (Id. *Att.* 15.6.2); *agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus ... cum levi praesidio fieri* (Liv. 22.24); *consilia calida et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristitia esse* (Id. 35.32). Са истим значењем непромишљености и исхитрености Гелије користи прилог *calide*: *namque epistulam conscripsit ad Q. Axium ... confidenter nimis et calide* (Gel. 6.3.10).

Ова метафора је толико била уходана да се на основу ње, изгледа, развила нова која треба да представља, у извесном смислу, супротност у односу на непромишљеност и исхитреност при одлучивању — а притом задржава температурни израз. Уместо придева *frigidus* уз *consilium* користи се глагол *frigere* и читав израз служи да означи одуговлачење, неодлучност, недостатак идеја: *cum omnia consilia frigerent ... insimulare coeperunt Epicratem litteras publicas corrupisse* (Cic. *Verr.* 2.2.60); *quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia* (Liv. 6.23.6). Овим путем се метафора довела у везу са призорима годишњих доба: топлота подразумева плодност и рађање нечег новог (у овом случају идеје), док хладноћа означава неплодност. ²² Отуд, даље, хладноћа наговештава успореност, неактивност, не-

Ulyxi cor frigit prae pavore (Liv. *Andron.* ap. Serv. *Verg. Aen.* 1.92.11).

²⁰ Pl. *Epid.* 255, Id. *Mil.* 226. В. и DUCKWORTH 1940: 190–191.

²¹ Придев *calidus* у овом значењу се може приметити још код Теренција: *vide ne nimium calidum hoc sit modo* (Ter. *Eun.* 380).

²² Метафоре живота и смрти као топлоте и хладноће веома су устаљене у бројним језицима; в. КОВЕЧЕВ 2010, стр. 26 и даље. У латинском се најчешће се помоћу придева *calidus* и *frigidus* описује нешто живо, младо, здраво, односно мртво, слабо. Илустративни су изрази *calidus sanguis* (Enn. *Ann.* 1.95, Sen. *Oed.* 298, Luc. *BC* 1.363), *vitalis calor* (Curt. 3.5.3), *frigida mors*

предузимљивост, досаду и лењост: *an hoc significas, nihil fieri, frigere te, ne charitam quidem tibi suppeditare?* (Cic. *Fam.* 7.18); *quod tibi supra scripsi, Curionem valde frigere, iam calet; nam ferventissime concerpitur* (Id. 8.6); *plane iam, Brute, frigeo.* ὄργανον enim erat meum senatus; id iam est dissolutum (Id. 11.14); *non patiamur igitur frigescere hoc opus* (Quint. *Inst.* 6.1.29); *segnique iuvat frigescere luctu* (Vfl. *Arg.* 3.368).

Још од Теренција, хладноћа метафорички означава и игнорисање, одсуство наклоности, недостатак интересовања код саговорника или слушаоца. Код Цицерона ће се видети распон метафоре, утолико што он исти глагол користи за лице које је незаинтересовано (*Memmius in adventu Caesaris habet spem ... hic quidem friget*, Cic. *Fam.* 3.6.3) и некога ко не завређује довољно пажње (*Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum*, Id. *Brut.* 187.2). У смислу игнорисања Јувенал ће посегнути и за глаголом *algere: probitas laudatur et alget* (Juv. 1.74); то је редак избор за грађење те метафора, можда стога што глагол значава субјективни осећај хладноће.²³

Паралелне метафоре топлог и хладног биле су развијене и разгранате у сфери беседништва. Говор може бити хладан ако је говорникова изведба без жара, ако се може приметити да је неискрен и унапред припремљен и ако је неубедљив: *nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus* (Cic. *Brut.* 178.10); *nes ex tempore ficta sed domo allata quae plerumque sunt frigida* (Id. *Or.* 89.1). Иста ова хладноћа се може приписати самом говорнику и на тај начин означити неуспели говор: *Calidius in defensione sua fuit disertissimus, in accusatione satis frigidus* (Cic. *Fam.* 8.9). У овом примеру Цицерон такође температурним метафорама истиче контраст између напада и одбране. Напад је овде хладан, односно слаб у погледу аргументације и изведбе, и у овом конкретном примеру је контекст метафоре јаснији јер му се супротставља придев *disertissimus*. Додатно, Цицерон је искористио прилику да услед сличности имена говорника постигне игру речима – *Calidius* са придевом топао (*calidus*).

Ако публика не реагује на говор, то јест ако говор не изазива узбуђење у било ком смислу, то се поново изражава метафором хладноће: *cum is frigidus*

(Verg. *Aen.* 4.385–6) и *frigus letale* (Ov. *Met.* 2.611). У латинском је чак у метафорама живота и смрти заступљен степен који описује стање између живота и смрти, непосредно пред смрт. Разумљиво, за опис овог стања је искоришћен придев *tepidus*, који и означава прелаз из топлог у хладно у овом случају јер се описује тренутак у којем нечији живот почиње да се гаси: Verg. *Aen.* 8.106, Luc. *BC* 6.621, Sil. *Pun.* 12.328.

²³ Слично стоје ствари и са његовим антонимом *aestuarum*. Он се понекад у метафорама користи на идентичан начин као *ardere* – описује обузетост изузетно јаким осећањима: *rex Odrysius ... in ilia aestuat* (Ov. *Met.* 6.491); *ut desiderio nostri te aestuarum putarem* (Cic. *Fam.* 7.18); *pleraque nobilitas in viilia aestuabat* (Sal. *Cat.* 23.6). Чини се да је за успешну метафору било неопходно да се крене од објективног стања, те су првенствено метафоре топлог и хладног почивале на глаголима *frigere* и *calere*.

sane et inconstantis recitasset litteras Lepidi. Sub eas statim recitatae sunt tuae non sine magnis quidem clamoribus (Cic. *Fam.* 10.16.1.4). У овом примеру би се могло схватити да Цицерон говори о стилу наведеног писма. Међутим, због контраста који очигледно хоће да направи између Лепидовог и Планцијевог писма и наглашавања тога колику је подршку потоњи добио на седници Сената, изгледа да је у овом случају хладноћа Лепидовог писма знак за лош пријем код слушалаца, њихову незаинтересованост и неподржавање.

Са друге стране, топлотом се изражавала страственост, која се тако веома брзо прикључила метафорама за описивање излагања и садржине изложеног. Речи у вези са топлотом служиле су да опишу страствен говор пун емоција, ентузијазма и живости²⁴: *nec unquam is qui audiret incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio* (Cic. *Or.* 38.132); *sic inimici uim ardoremque dicendi suspexit* (VMach. 8.10); *genus dicendi non remissum aut languidum sed ardens et concitatum* (Sen. *Controv.* 3.7); *Lucanus ardens et concitatus et sententiis clarissimus* (Quint. *Inst.* 10.90).

У пренесеном значењу се користе и речи од корена *tep-* да упуте на „млак“ књижевни стил. У овом случају, првобитна слика недовољне топлоте послужила је да се боље представи недостатак књижевног умећа: *nisi forte quisquam ... eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit* (Tac. *Dial.* 21.6). Међутим, речи из ове породице се јављају и да опишу начин усменог излагања. Тако Августин користи суперлатив *tepidissime* да опише персонификацију навике (*consuetudo*) која губи контролу над Августиним и због тога му се обраћа млако, веома тихим гласом и нимало енергично: *Sed iam tepidissime hoc dicebat* (Aug. *Conf.* 8.27). Да закључимо: у случају вербалног изражавања топлота и хладноћа могу наизменично представљати и пожељна и непожељна својства. У опису страсвених говора пуних ентузијазма и богатог стила, хладноћа значи беживотност; превелики ентузијазам, међутим, може бити и непримерен.

Сличну употребу и развој поменуте метафоре примећујемо и код Хорација у *Сатирама*. Он користи именицу *frigus* уз глагол *ferire* за нарушавање пријатељских односа које води ка потпуном игнорисању, „захлађењу односа“. Ова Хорацијева перифраза свакако задржава метафору хладноће за описивање међуљудских односа, али због самог глагола *ferire* и његових примарних значења (пробости, ударити, убити) интензитет игнорисања се појачава: *o puer, ut sis | vitalis metuo et maiorum nequis amicus | frigore te feriat* (Hor. *Sat.* 2.1.60–3). Персије алудира и на хладноћу и *maiores* из ових Хорацијевих стихова. Он

²⁴ Квинтилијан се често служи овим метафорама да нагласи значај говорничког жара за утицање на емоције публике: *nec incendit nisi ignis* (Quint. *Inst.* 6.2.28), *adfectus omnes languescant necesse est, nisi voce, vultu, totius prope habitu corporis inardescunt. Nam cum haec omnia fecerimus, felices tamen si nostrum illum ignem iudex conceperit, nedum eum supini securique moveamus ac non et ipse nostra oscitatione solvatur* (Id. 11.3).

користи глагол *frigescere* уз неживи субјекат па због тога ова слика делује нешто другачије. Песник тражи наклоност и пажњу утицајног пријатеља, који га оставља пред затвореним вратима: *vide sis ne maiorum tibi forte | limina frigescant* (Pers. Sat. 1.108–9). Међутим, хладноћа прага само рефлектује хладноћу која долази од власника куће и усмерена је ка песнику.

Насупрот „хладном пријему“, „хладном дочеку“, „захлађивању односа“, стоји метафоричка примена глагола *fovere* за подршку. На апстрактном пољу слика гајења нечега блиског и важног одражава се у сфери интересовања и ставова, дакле, изван вид подршке појединим личностима, институцијама, покретима, једној од зарађених страна, политичким предлозима: *Hunc et tu fovetis et nos quibuscumque poterimus rebus augebimus* (Cic. Q. Fr. 3.1.3); *causa mea est melior, qui non contraria fovi | arma* (Ov. Trist. 1.5.41–2). Овим метафорама се може изражавати и подршка у виду охрабрења често праћеног материјалним покровитељством: *ingenia saeculi sui omnibus modis fovit* (Suet. Aug. 89.3); *rectosque ac vividos animos ... fovet et attollit* (PlinIun. Pan. 44.6); *habebat illa pantomimos fovebatque* (Id. Ep. 7.24.4). Ливије на једном месту јасно разликује *fovere* као израз начелне подршке и *adiuvare* за конкретну подршку: *Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non fovere tantum, sed adjuvare etiam viribus suis bellum poterant* (Liv. 42.42).

Занимљиво је да се глагол *fovere* јавља у колокацијама које се другде употребљавају и са глаголом *favere*, и услед фонетске блискости долазило је до мешања глагола и у рукописима.²⁵ Могуће је, штавише, да глагол *fovere* свој метафорички потенцијал делимично дугује и сличности са глаголом *favere*, чије је основно значење јавне подршке, политичке или такмичарске. Резултат тога је мноштво примера где су изрази *fortuna fovere* и *fortuna favere* у употреби потпуно равноправни.²⁶ Изрази *voluntatem alicuius fovere* (Liv. 3.65) и *voluntatem alicuius favere* (PsQuint. 264.1) јављају се само по једном. Исти је случај са *consilia alicuius fovere* (Tac. Hist. 1.46) и *consilia alicuius favere* (Flor. Epit. 2.33).

Апстрактна значења глагола *fovere* даље су се развијала ка дугом и преданом размишљању. Изгледа да је резон био да као што кокошка не напушта своје гнездо, тако ни одређена мисао не напушта субјекта и он јој је у потпуности предан.²⁷ Примера има и у поезији и у прози: *sperabam tamen atque animo mea vota fovebam* (Ov. Met. 7.631–3); *dum in proxima platea refovens animum*

²⁵ На могућу конфузију упозорено је код обе одреднице у ThLL (*faveo*, vol. 06. 1 col. 373; *foveo* vol. 06. 1 col. 1218).

²⁶ *Fortuna fovere*: ManAstr. 3.552, Sen. Phaed. 979–80, Sil. Pun. 5.265, Tac. Ann. 2.71. Колокација *fortuna favere*: Ov. Met. 13.334, Luc. BC 2.320, ManAstr. 1.114, Sen. Ep. 76.30.

²⁷ Ову метафору у потпуности разрађену срећемо већ код Плаута: *Quam magis in pectore meo foveo quas meus filius turbas turbet | quam se ad vitam et quos ad mores praecipitem inscitus capessat | magis curae est magisque adformido, ne is pereat neu corrumpatur* (Pl. Bacch. 1076–8).

infausti atque inprovidi sermonis mei sero reminiscor (Apul. *Met.* 2.27.) На том трагу је можда настао и Вергилијев израз *castra fovere*, који је по свој прилици његов изум. Израз се не налази нигде више у латинској књижевности, а чак су и антички коментатори који су објашњавали његово значење без икакве дилеме тврдили да је значење пренесено: *veteres 'fovere' pro 'diu incolere' vel 'habitare' dicebant* (Serv. *In Verg. Aen.* 9.57). Овај необични спој највероватније потиче од слике блиског контакта, предане бриге, заштитништва и пажње.

Закључак

Висока заступљеност температурних метафора широм античке писане речи темељи се на њиховом пореклу у материјалној, телесној и друштвеној свакодневици. Распрострањене метафоре топлог и хладног у латинском показују велики потенцијал за надградњу и међусобно укрштање. Њихова примена на емотивна стања одлика је и римске комедије и каснијих извора. Осећања љубави, страсти, беса, страха и интензивирање емоција помоћу глагола *ardere* преовлађују у римској књижевности и након комедије. Са класичном књижевношћу језику метафоре се придружује и придев *tepidus*, а запажену улогу добијају осећања бола и наде и утицај емоција на моћ расуђивања. Примена се тако прелива и на когнитивни свет, у смислу продуктивности, интелектуалне ефикасности, иницијативе и уопште заинтересованости – „загрејаности“ – одакле пут води до емотивно-интелектуалне сфере равнодушности, подршке, посвећености. Температурна метафорика, изграђена на темељу Теренцијеве оригиналне метафоре хладноће, била је нарочито добродошла у контексту беседништва и, шире, вербалне артикулације.

Библиографија

- ABRAMS 2011 = M. H. Abrams, *A glossary of literary terms*: Seventh Edition, Heinle & Heinle Thompson Learning.
- DUCKWORTH 1940 = G. E. Duckworth, *Plautus: Epidicus*, Princeton: Princeton University Press.
- FEDRIANI 2011 = C. Fedriani, »Experiential metaphors in Latin: Feelings were containers, movements and things possessed«, *Transactions of the Philological Society* 109(3), 307–326.
- HAY 2016 = P. Hay, »Body Horror and Biopolitics in Livy's Third Decade«, *New England Classical Journal* 45(1), 2–20.
- KOEN 1986 = T. Koen, »Beleške o metafori«, *Metafora, figure i značenje*, prir. Leon Kojen, 121–144, Beograd.
- KÖVECSES 2010 = Z. Kövecses, *Metaphor: A practical introduction*, Oxford University Press.
- LAKOFF, JOHNSON 1980 = G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*, University of Chicago press.

- LEIGH 2004 = M. Leigh, »Quintilian on the Emotions (Institutio Oratoria 6 preface and 1–2)«, *The Journal of Roman Studies* 94 (2004), 122–40.
- MOST 1992 = G. Most, »*Disiecti membra poetae*: the rhetoric of dismemberment in Neronian poetry« *Innovations of antiquity* 391–419.
- OLD = Oxford Latin Dictionary, Oxford: Clarendon Press, 1968.
- OTTO 1856 = A. Otto, *Die sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Teubner.
- PIIRAINEN 2012 = E. Piirainen, *Widespread idioms in Europe and beyond: toward a lexicon of common figurative units*, New York [etc.]: Peter Lang.
- SERAFIM 2019 = A. Serafim, »Sicking bodies: Stasis as disease in the human body and the body politic«, in H. Gasti, *A volume in honour of Professor Katerina Synodinou*, Ioannina: Carpe Diem.
- ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, vol. 6, Leipzig et al. 1900–.
- VIDOVIĆ 2021 = G. Vidović, »Physiology of Matricide: Revenge and Metabolism Imagery in the *Oresteia*« M. Bradley, V. Leonard, L. Totelin, (изд.) *Bodily Fluids in Antiquity*, Routledge.
- ВУКОЈЕВИЋ 2020 = J. Вукојевић, »Температурне метафоре у римској комедији«, *Lucida Intervalla* 49 (2020), 21–51.
- ZANKER 2017 = A. T. Zanker, *Greek and Latin Expressions of Meaning: The Classical Origins of a Modern Metaphor*, CH Beck.

Jelena Vukojević
Faculty of Philosophy
University of Belgrade
jelena.vukojevic@f.bg.ac.rs

Overview of temperature metaphors in Roman literature after Roman comedy

Abstract: The purpose of this paper is to provide an overview and analyze figurative use of temperature metaphors in Roman literature following Roman comedy. A selection of representative examples from various literary sources illustrate the range and diversity of such figurative language: some usages indicate influence of comedic idiom, while others are subsequent innovations and modifications.

Keywords: metaphor, Roman literature, temperature, warm and cold.